

Helyesírási útmutató

BŐSZE PÉTER DR.¹, LACZKÓ KRISZTINA²

Fővárosi Szent István Kórház, Nőgyógyászati Osztály¹, Budapest

ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Mai Magyar Nyelvi Tanszék², Budapest

1. AZ EGYSZERŰ ÉS ÖSSZETETT IDEGEN ORVOSI SZAVAK ÍRÁSA

BEVEZETÉS Az egyszerű és az összetett idegen köz- és szakszavakat, beleértve az idegen orvosi szavakat is, kétféleképpen írhatjuk: eredeti nyelvüknek megfelelő írásmóddal vagy magyarosan. Az eredeti nyelvnek megfelelő írásmódot forrásnyelv szerinti vagy idegenes írásmódnak nevezzük.

NEM LATIN BETŰS IDEGEN SZAVAK A nem latin betűs nyelvek (például: görög, japán, kínai, orosz stb.) szavait, kifejezéseit kivétel nélkül – a közsavakat és a tulajdonneveket is – a magyar ábécé betűivel átírjuk; lehetőleg közvetlenül a forrásnyelvből és nem más nyelv közvetítésével. Az idegen írásrendszerű nyelvek átírási szabályait külön kézikönyvek tartalmazzák, az alapelv: a szavakat az eredeti nyelv kiejtése és/vagy írásképe alapján írjuk át. A betűírású nyelvek esetében az írásképek kisebb-nagyobb szerep jut a kiejtés mellett, míg a szótag- vagy fogalomírású nyelveket kizárólag a kiejtés alapján alakítjuk át. Nehézséget az okozhat, ha egy nyelvről nehéz eldönteni, hogy latin betűs írású-e vagy sem. Léteznek ugyanis olyan nyelvek, amelyek párhuzamosan több írásrendszerrel is élnek.

Néhány idegen, nem latin betűs nyelvből – elsősorban a görög ábécéből (α, β, δ stb.) – származó betűt elsősorban a szaknyelvek némelyike megtartott. Ezeket többnyire kiegészítő betűként alkalmazzuk az orvosi-biológiai nyelvben (vö. tartozékbetűk).

LATIN BETŰS IDEGEN SZAVAK Ezeket elméletileg idegenesen és magyarosan is írhatjuk. Magyarosan azonban csak azokat, amelyek nyelvünkbe többé-kevésbé már beépültek, azaz jövevényszavakká váltak. Az idegen szavak természetéről, jövevényszóvá válásukról a szótárakból tájékozódhatunk.

AZ ORVOSI LATIN (GÖRÖG) A latin (görög) alapú orvosi nyelv – egyszerűen mondva: orvosi latin (görög) – a késő latin korszakban alakult ki, s nem a korai (klasszikus) időkben. A korai és a késő latin nem azonosítható egymással. „A késői latint ugyanis nem a római aranykor emberei beszélték, hanem – lingua franca lévén – különböző anyanyelvű népek tanult emberei, akinek ajkán a latin szavak kiejtése természetesen többé-kevésbé saját nyelvük hangrendszeréhez idomult” (Mitsányi

2007). Az orvosi latin (görög) már kezdetektől a sokban módosult latinból fejlődött, s különböző, az orvosi nyelvet meghatározó nyelvek, mint például a német, közvetítésével formálódott nemzedékeken keresztül. Másrészt „nem tisztán természetes nyelvi képződmény, hanem a szakszavak jó része mesterségesen jött létre (latin alapon görög–latin elemekből akár különböző nyelvekben)” (Laczkó 2007).

PÉLDA *tuberkulózis (tuberculosis)*

„A *tuberculum* 'kis daganat, göcs, gümő' jelentésben a szótárakban is jelzett módon újkori szó, ám például a Finály-szótárban sem találunk *tuberculosis* formát, de a kétkötetes Karl Ernst Georges-féleiben sem. Nem véletlen. Ugyanis tipikusan orvosi műszó, „hibrid” forma, hiszen a latin főnévi tövön jellegzetes görög képző szerepel, a -σις, amely a görögben igéből (!) képez főnevet a cselekvés elvont fogalmának a jelölésére (lásd *diagnózis* – διαγνωσις, ahol az összetétel utótagja a γνῶμις 'mond' ige). Az orvosi műnyelvben azonban ezt a képzőt jellemzően betegségek létrehozására kezdték el használni (*cirrhosis/cirrózis, sclerosis/szklerozis, scoliosis/szkoliózis, avitaminózis, fibroelastosis, granulosis* stb.)” (Laczkó 2007).

Az „élő latin nyelvek” (indoeurópai nyelvek) az eredeti latin szavak kiejtését és írását is legtöbbször módosították (*infectio* – angolul: *infeccion*).

A magyarországi orvosi latin (görög) szavak jelentős részét eleve idegen nyelvi közvetítéssel, többnyire a német nyelvből vettük át. Jó példa erre az *ortopédia* szakszó, amely a franciában keletkezett görög elemekből, latinos formában íródott (*orthopaedia*), s a magyarba minden bizonnyal német közvetítéssel került át.

MAGYAROS VAGY LATINOS ÍRÁSMÓD A latinos és a magyaros írásmód elveit a magyar orvosi nyelvben az Orvosi helyesírási szótár rögzíti. Az akadémiai állásfoglalás szerint mind a latinos, mind a magyaros írásmódnak megvan a maga létjogosultsága. Két általános rendező elvet kell figyelembe venni. Az egyik a köznyelvivé válás szerinti rendező elv, a másik a szövegfajták és az olvasó szerinti rendező elv, de az ún. környezethatás is lényeges.

1. A köznyelvivé válás szerinti rendező elv

A köznyelvivé válás szerinti elv azt jelenti, hogy ha egy szakszó vagy -kifejezés a köznyelvben már meghonosodott, vagyis a mindennapi nyelvben már széles körben ismert, akkor törekszünk a magyaros írásmódot érvényesítésére. Minden

olyan orvosi szóra alkalmazandó ez a szabály, amely már megtalálható a magyar nyelv értelmező szótáiraiban, illetőleg érzelhetően közkeletűvé vált. Például: *embrió, diagnózis, szindróma, tetanusz, katéter, szifilisz, diabétesz* stb. Elsősorban a betegségeknevel azonban a szótár a szakszövegeknek elfogadja a latin írásmódot is (például *syphilis, diabetes mellitus*).

2. A szövegfajták, olvasók szerinti rendező elv

A szövegfajták, olvasók szerinti rendező elvet két pont taglalja. Ezek közül az első kimondja: az orvos olvasóknak szánt szakmai szövegekben általában a latin írásmód következetes alkalmazását kell elfogadottnak tekinteni még egyes közkeletűvé vált szakszavak esetében is. Például: *extra systole, thrombosis*. Az orvosi szakszövegekben latinosan írt szavak a következő fogalomrendszerek köré csoportosíthatók: anatómiai, kór-, élet- és szövettani nevek, kórokozók nevei, betegségmegnevezések, műtéti eljárások, védett gyógyszernevek (védjegyzett nevek). Még orvosi szövegekben is magyarosan írjuk azonban a következőket: tudományágak és szakterületek nevei, orvosi technikai eljárások, műszerek nevei, kémiai vegyületek és gyógyszerhatóanyagok nevei, a társtudományok szakkifejezései akkor, ha a társtudományokban már magyarosan írandók.

Ezzel szemben a széles olvasóközönségnek, vagyis nem szakember olvasóknak szánt ismeretterjesztő szövegekben lehetőség szerint a magyar megnevezéseket célszerű alkalmazni, sőt az ilyen közleményekben a rendszertani nevek és a védett gyógyszernevek kivételével a következetesen alkalmazott kiejtésszerű (fonetikus, magyaros) írásmódot elfogadottnak kell tekinteni (de zárójelben a latin forma is megadható).

Az Orvosi helyesírási szótár vagylagos, azaz latin és magyar írásmódú szavai között vannak szabad és kötött használatú formák. A szabad használat azt jelenti, hogy a szerző egyéni döntése, hogy melyiket használja, a döntés elsősorban a tudományos vagy a népszerűsítő szándéktól függ (*katatonia/catatonia*). A kötött használatú formák esetében a magyaros köznyelvi alak mellett foglalt ugyan a szótár állást, ezt tartja általánosnak, gyakran azonban, főképp a betegségneveknél, az orvostudományi érdekek és a hagyományok miatt a latinos formákra is szükség van (*asztma/asthma, dekompreszió/dekompreszió*). Ám, ha az idegen kifejezések magyar megfelelői is ismertek, a tudományos munkákban és az ismeretterjesztőkben is elsősorban azokat alkalmazzuk.

3. Az ún. környezethatás

Lényeges szempont az ún. környezet hatása is. A vagylagos, magyaros és latin írásmódú szavak összetételbe vagy szó szerkezetébe kerülésekor azt kell figyelembe venni, hogy az összetétel másik tagja, illetőleg a szerkezet másik eleme milyen írásmódú. A magyaros írásmód mellé a magyaros alakot válasszuk, és fordítva.

PÉLDÁK *báziscsere* (és nem **baiscsere*), *gyomorluesz* (és nem **gyomorlues*), *bifokális lencse* (és nem **bifocalis lencse*).

Ha a szóegyüttesekben sem a magyaros, sem a latinos jelleg nem kerül túlsúlyba, akkor a vagylagosság az összetételekben és szerkezetekben is érvényesíthető a szövegformának, a cél-
nak megfelelően.

PÉLDÁK *prostatatahipertrofia/prostatatahypertrophia, vénatrombózis/venathrombosis, lumbális anesztézia / lumbalis anaesthesia*.

„A nyirokcsomók meghatározásában fontos a nőgyógyász számára, hogy nyilatkozzunk a kismencedei erek – a közös, a külső és belső csípőerek (*aa. et vv. iliaca communis, externa és interna*) – mentén elhelyezkedő nyirokcsomókról, a *nervus obturatoricus* melletti nyirokcsomók, valamint a főerek körüli (*paraaorticus, paracavalis*) nyirokcsomók helyzetéről.”

Megjegyzés: Ez a mondat a szaktudományok képviselőinek szól, a latin szakkifejezések feltüntetését, valamint a latin helyesírást alapvetően ez indokolja. (A Nőgyógyászati Onkológia alapján.)

„Klinikai tünetek: a gyermekek gyors kifáradásról, az Achilles-in tapadása körüli nyomásérzékenységről, saroktáji fájdalomról panaszkodnak. A fájdalom a lábfej emelésekor fokozódik, a talpi hajlításnál csökken. Különösen a lépcsőjárás nehéz.”
„A betegség kezelése: ha a folyamat előrehaladottabb, akkor az ízületet azonnal feltárjuk, szívó-öblítő drént helyezünk be, és azonnal széles spektrumú antibiotikum adását kezdjük meg.”

Megjegyzés: A két szövegrész a nagyközönségnek szól, így kerüli az idegen szakszavak használatát. Magyaros írásmóddal célszerű élni abban az esetben, ha az idegen szó nem kerülhető el (*drain* → *drén*). (A Heim Pál Kórház Gyógyhírek című havilapja alapján.)

AZ IDEGEN SZAVAK ALAPFORMÁJÁNAK ÍRÁSMÓDJA Az idegen szavak magyaros (magyar) és a forrásnyelv szerinti, azaz idegenes írásmódjára vonatkozó helyesírási szabályok, ha nem is mindenben, de alapvetően útba igazítanak.

A MAGYAROS ÍRÁSMÓD SZABÁLYAI A szabály egyszerűen megfogalmazható: a magyaros vagy magyar írásmód azt jelenti, hogy az idegen szavakat, a kiejtésüket tükrözőt magyar hangjelölés szabályai szerint írjuk (*mikroszkóp, izotóp, hisztamin, digitális*). Az alapszó magánhangzójának kiejtésszerű megnyúlását a magyarosan írt idegen szóban – ellentétben az idegenesen írttal – jelöljük (*incurabilis/inkurábilis, incretio/inkrécio*). Ám kivételek előfordulnak: egy-egy magyarosan írt alakban, a hagyomány szerint, a magyar kiejtéstől eltérő elemek is megmaradhatnak (*millió, futball*).

Nehézségek: a *ch*, az *x* és a *qu* helyesírási szabályai.

PÉLDÁK A ún. *h*-féle *ch*-t (*mechanika, technika, pszichológia*), amely többféle hangértékű is lehet, a magyarban túnyomórészt a *h*-val kezeljük azonos értékben, a helyesírás pedig általában megtartja az idegen kétjegyű betűt.

Az *x* írásmódja a kiejtésétől függ: a *ksz*-nek ejtett *x*-et általában meghagyjuk (*oxigén, excretum [exkrétum], excízió*), ritkán *ksz*-szel átírjuk (*eksztázis*); a *gz*-nek ejtett *x*-et rendszerint *gz*-re változtatjuk (*egzakt, egzisztencia*), az orvosi szaknyelvben azonban legtöbbször megtartjuk (*exogámia, exanthema, exocrin*)

Megjegyzés: a *ch*-ra és *x*-re végződő szavak *-val*, *-vel* és *-vá*, *-vé* ragos alakjaiban a rag hasonult mássalhangzóját *h*-val vagy *sz*-szel írjuk: *almanachhal, fixszel*.

A *qu* betűegyüttes helyett mindig *kv*-t írunk a jövevényszavakban (*antikvárיום, kvantitás, kvantitatív*).

AZ IDEGENES ÍRÁSMÓD SZABÁLYAI A latin betűs írásrendszerű nyelvekből átvett idegen szavakat mindig eredeti nyelvüknek meg-

felelően írjuk (*menorrhagia, microcheria*), a magyarban nem használatos, mellékjeles betűket (č, ě, ě, ě, ů, ā, ű, ě, ű, ā, ű, ě, ű, ā, ű, ě, ű) is megtartjuk (*Gdańsk*).

Megjegyzés: Ha a szövegben nem tudjuk a mellékjeles betűt megjeleníteni, az alapbetűt írjuk, a mellékjelet elhagyjuk (*Gdańsk* helyett *Gdansk*). Ez elfogadott szükségmegoldás; a szó kiejtés szerinti átírása azonban teljességgel kerülendő (például *Gdansk* helyett nem írhatunk **Gdansk*-ot).

Az orvosi szaknyelvben különösen ügyelni kell arra, hogy idegenes írásmód esetén ne használjunk magyar ékezeteket, azaz ne keverjük a kétféle írásmódot (például az *-alis, -aris* végződésű melléknevekben: *sagittalis* és nem **sagittális, perifascicularis* és nem **perifasciculáris*). *Neutropenia* és nem **neutropénia*, ámbár *neutropeniának* (é-vel) ejtjük.

A fenti szabály alól kivételnek csak a nemzetközileg elfogadott helyettesítések számítanak: *P* → *th*, *ŋ* → *ng*, *æ* → *oe*, *β* → *ss*, *æ* → *ae*, *ð* → *dh*, *ø* → *oe*.

AMIT NEM SZABAD Az idegen eredetű szavak írásánál a leggyakoribb hiba a magyar és az idegen írásmód keveredése.

PÉLDÁK

Helyes	Helytelen
<i>blastema; blastogen/blasztogén</i>	<i>blastéma; blastogén, blasztogen</i>
<i>dysgenesis/diszgenézis</i>	<i>dysgenézis, diszgenézis, dyszgenézis, dyszgenézis</i>
<i>deceleratio/deceleráció</i>	<i>decelerátio, decelerátíó, deceleracio, deceleráció</i>
<i>cysta/ciszta; cysticus/cisztikus</i>	<i>cyszta, cista; cystikus, ciszticus, cyszticus, cysttikus</i>
<i>nephrologia/nefrologia</i>	<i>nephrológia, nefrologia</i>
<i>cyanosis/cianózis</i>	<i>cianosis, cyanósis, cyanózis, cianósis, cyanozis, cianozis</i>

AZ IDEGEN SZAVAK TOLDALÉKOLÁSÁNAK SZABÁLYAI Az egyszerű és az összetett idegen szavak toldalékolása attól függ, hogy a magyarban létező, illetve hagyományosan elfogadott vagy szokatlan betűre, betűcsoportra végződnek.

A MAGYARBAN MEGSZOKOTT BETŰRE VÉGZŐDŐ IDEGEN SZAVAK A magyarban megszokott hangértékű betűre végződő, magyarosan és az idegenesen írt egyszerű és összetett idegen szavakhoz a toldalékot (ragot, jelet és a képzőt is) mindig közvetlenül írjuk.

PÉLDÁK

- mikroszkóp: mikroszkópos, mikroszkóposan, mikroszkóppal*
- izotóp: izotópot, izotóppal, izotópos*
- digitális: digitálisan*

Továbbá: *hirsutismusos, fascicularist, excrementot, exkrétumot, retinoblastomapros teint, dopaminreceptorok*

Megjegyzés: A *-val, -vel* és *-vá, -vé* rag v-je a mássalhangzót jelölő, megféleltethető hangértékű nem magyar betűre vagy betűkapcsolatra végződő idegen szavak utolsó mássalhangzójához teljesen hasonlóan kapcsolódik a szó kiejtésének megfelelően: *appendixszel, amphitrichhel, pancreasszal, cholelithtel, nystagmographfal*.

A toldalékot a betűt tükröztető kiejtéstől eltérő, de a magyarban megszokott betűre végződő idegen szavakhoz is közvetlenül kapcsoljuk (*catgut* [ejtsd kétgöt], *catgutot* használt, *catguttal* varrt). A toldalékot a kiejtésnek megfelelően választjuk, az utolsó betű hangértéke számít (*catguttal* és nem **catguttal*).

A MAGYARBAN SZOKATLAN BETŰRE VAGY BETŰEGYÜTTESRE VÉGZŐDŐ IDEGEN SZAVAK Ha az idegen szó néma betűvel vagy a magyartól

merőben szokatlan betűegyüttessel végződik, a toldalékot kötőjellel kapcsoljuk.

PÉLDÁK *cuirettage-t* végeztek (A *cuirettage* – ejtsd [küretázs] – szó a magyarban idegen betűkapcsolattal végződik.); *cuirette-t* végeztek (A *cuirette* – ejtsd [küret] – néma betűvel végződik.)

Megjegyzések: A *-val, -vel* és *-vá, -vé* rag v-je a néma betűre vagy szokatlan betűcsoporttal végződő idegen szavaknál az utolsóként kiejtett mássalhangzóhoz hasonlóan: *cuirette-tel, cuirettage-zsal*.

Jóllehet az akadémiai állásfoglalás az idegen szavak toldalékolására vonatkozóan egyértelmű, gondot okozhat azonban az, hogy mely betűegyüttesek tekinthetők a magyarban szokatlanoknak. Az orvosi helyesírásban különösképpen a latin *ae* végződés kérdéses. Nyilvánvaló, hogy a magyar nyelv ezt a kettőshangzó- (dif-tongus-) jelölést nem ismeri, ám kérdés, ez elégséges indoknak tekinthető-e ahhoz, hogy a toldalékot kötőjellel kapcsoljuk. A gyakorlat – a felmérések szerint – hajlik a kötőjeles írásmódra, a helyesírási szótárak példái azonban mást sugallnak. Egyrészt a magyarban ugyancsak szokatlanoknak tekinthető hosszú magánhangzós végződés után nem teszünk kötőjelet: *Waterlooban*, valamint éppen az Orvosi helyesírási szótár nyelvi-helyesírási tudnivalói között a következő latin (görög), valamint angol nyelvi példákat találjuk: *displayjel, cholelithtel, nystagmographfal*. Jóllehet ezek mássalhangzós végzések, a nyelvi hasonlóság okán mégis azt az állásfoglalást kell képviselnünk, hogy az *ae* kettőshangzó betűegyüttese után a toldalék kötőjellel kapcsolódjon: *curriculum vitaeje, Bacillus influenzaet*.

A SZÓVÉGI MAGÁN Hangzók VÁLTOZÁSA TOLDALÉKOLÁSKOR

A MAGYAR TOLDALÉKOK ELŐTTI MAGÁN Hangzók VÁLTOZÁSOK Ha egy idegen szó rövid magánhangzóra végződik, a magyar toldalékolásnál a tő végi magánhangzó nyúlását jelölni kell. Tehát ha az idegen szavakhoz magyar toldalékot kapcsolunk, a szóvégi *a, e, o* és *ö* kiejtésbeli megnyúlását az írásban is jelöljük.

PÉLDÁK Magyarosan írt jövevényszavak: *limfográfia, limfográfíát, limfográfíával, limfográfíás; excízió, excízióval, excíziót, excíziós*

Idegenesen írt szavak: *gonadoblastoma: gonadoblastomát, gonadoblastomák, gonadoblastomáról; lymphocytá: lymphocytás, lymphocytát, lymphocytákat; neutropenia: neutropeniás, neutropeniát; syncope: syncopét, syncopénak*.

Megjegyzés: A szóvégi magánhangzónyújtás nem érvényesíthető az *ae* végződésű latin birtokos viszonyt kifejező szavakban, mert a szóvégi *ae*-vel jelölt, de már kiejtésében é-ként megjelenő magánhangzó önmagában is hosszú.

A magánhangzó az alapszóban magyaros toldalékoláskor sem nyúlik meg (*blastomában, blastemát* és nem **blastómában, blastémát, laparotomiát* és nem **laparotómiát*).

AZ IDEGEN EREDETŰ KÉPZŐK ELŐTTI MAGÁN Hangzók VÁLTOZÁSOK Az idegen képzővel ellátott magyarosan írt idegen szavak egy részében a szótó hosszú magánhangzója rövidre változik. Ezek a képzők leggyakrabban a következők: *-izmus, -ista, -itás, -itál, -izál, -ikus, -ális, -áris*.

PÉLDÁK *passzív: passzivitás; periódus: periodikus; típus: tipikus, tipizál; mikroszkóp: mikroszkópikus; struktúra: strukturális*

Sajátosan azonban a szótárak tanúsága szerint ez a magánhangzó-változás nem mindig következik be.

PÉLDÁK *bázis: bázikus; biokémia: biokémikus; hisztéria: hisztérikus, hisztérika; utópia: utópisztikus, utópikus*

Az idegen képzőjű idegenesen írt szóban a magánhangzók kiejtésbeli megnyúlását az írásban nem jelezzük – a szó belseji *a, e, o* és *ö* helyett tehát nem írunk *á-t, é-t, ó-t* és *ő-t*.

PÉLDÁK *craniofacialis és nem *craniofaciális*
*ileocaecalis és nem *ileocaecális*
*parenteralis és nem *parenterális*
*paravaginalis és nem *paravaginális*
*fillicularis és nem *folliculáris*
*muscularis és nem *musculáris*

Megjegyzés: Nehézséget okoznak azok az idegen képzős idegen szavak, amelyek ilyen képzős alakjukban magyaros és idegenes formában is írhatók.

PÉLDÁK *vulgaris, vulgáris; vulnerabilis, vulnerábilis; permeabilis, permeábilis; permeabilitás, permeábilitás; motilitás, motilitás; cellularis, celluláris*

A latinos és magyaros írásmód közötti választást egyrészt a szövegtípus, másrészt a szöveggörnyezet dönti el (lásd fenn).

SZÓÖSSZETÉTELI UTÓTAGOK KAPCSOLÁSA A magyar helyesírás szabályai szerint az idegen szavakat vagy idegen szót is tartalmazó szóösszetételeket egybeírjuk (a 6 : 3-as szabályt is figyelembe véve), kivéve, ha az idegen szókapcsolat a forrásnyelvben különírva fordul elő.

1. Ha a szóösszetételei kapcsolatban magyar vagy magyarosan írt idegen szó van, értelemszerűen egybeírjuk az utótaggal, azt tehát közvetlenül kapcsoljuk.

PÉLDÁK
 idegenesen írt szó + magyar vagy magyarosan írt jövevényszó
cellulitiskelés, pancreasdaganat, pacemakerműködés, pacemaker-visszaültetés, promoteraktivitás, papillomavírus, ileuminfekció, psoashólyag;

magyar vagy magyarosan írt jövevényszó + magyar vagy magyarosan írt jövevényszó
proteinképződés, vírusnukleinsav-átíródás, herpeszvírus, leukémiavírus;

Megjegyzések: Egy újabb szóösszetételei tag kapcsolódását is egybeírjuk a szótagszámlálás szabályai szerint: *papillomavírus-gén, togavíruscsalád, víruspromoter-aktivitás, herpeszvírus-tenyésztés, psoashólyagműtét.*

Ha az előtag utolsó betűje néma vagy a magyarban nem megszokott betűegyüttesre végződik, az utótagot kötőjellel kapcsoljuk: *stroke-kezelés.*

Ha egy idegenesen írt szó eleve tartalmaz kötőjelet, az összetételei utótagokat különírjuk: *follow-up vizsgálat.*

Az idegenesen és magyarosan írt szavak egybeírása az igényes nyelvhasználatban, ha lehetséges, kerülendő (a *daganatelhárítás* kifejezés például választékos megoldás a *tumornekrózis, tumornecrosis* helyett). Az orvosi irodalomban mindennek ellenére, az efféle felemás írásformák óhatatlanul, s nem is oly ritkán előfordulnak (*epitheliomagen, retinoblastomafehérje*).

2. Ha a szóösszetételei kapcsolatban mindegyik tag idegenesen írt szó, két lehetőség van.

a) Ha egy szerkezetet a forrásnyelv szabályainak megfelelően használunk, akkor az eredeti helyesírásukon nem szabad változtatni.

PÉLDÁK

- *cancer registry, nerve impulse, risk factor, impact factor, protein uptake;*
- *necrosis tumoris, prolapsus uteri, musculus piriformis, falx cerebri, carcinoma colli, ligamentum ovarii;*

Megjegyzés: A fenti angol és latin szerkezetek az eredeti nyelv szabályai szerint alakultak, így a különírást meg kell tartani.

b) Ha a két szó összekapcsolódása az eredeti nyelvi szerkesztésmódtól eltér, vagyis a magyar nyelv szabályai szerint jön létre, akkor a helyesírása is a magyar nyelvnek megfelelő formát fogja mutatni.

PÉLDÁK *tumornecrosis, uterusprolapsus, coloninfectio, collumcarcinoma, ovariumligamentum, vaginadescensus, uterus hypertrophia;*

Megjegyzés: Ez a lehetőség szinte kizárólag az orvosi latin (görög) szerkezetekre vonatkozik, mert ezek ilyen formában a forrásnyelvben nem fordulnak elő (a *tumornecrosis*-t a latin nyelvben csak birtokos jelzős szókapcsolatként lehetne használni [*necrosis tumoris*]).

Előfordulhat, hogy az angol orvosi nyelvben valamely ugyanúgy írt szó szerkezet tagjai a magyar szöveggörnyezettel megegyezően, de különírva állnak egymás mellett (tumor necrosis). Ilyenkor kétely támad, hogy ez vajon forrásnyelv szerinti-e. Jóllehet szabály nincs, az ésszerűség arra utal, hogy az angolban a latin eredetnek megfelelően írt szó szerkezeteknél a latint tekintjük a forrásnyelvnek (ezért *tumornecrosis* és nem **tumor necrosis* a helyes írásmód). Ám, ha az angolban nem a latin eredeti írásformát alkalmazzák (*infection, infectio* helyett), az angol a forrásnyelv (*colon infection, de coloninfectio; tumornecrosis*). A tumor és a suppressor szavak latin eredetűek, ezért – annak ellenére, hogy angolul tumor suppressor-ként (külön) írják – magyar szövegben tumorsuppressor a helyes írásmód. Latinul ugyanis suppressor tumoris lenne. De: tumor suppressor gene már angol kifejezés, hiszen a latinban ekként nem fordul elő.

Megjegyzés: Az orvosi szakirodalom írásgyakorlatában elterjedt az idegen és a magyar szavakból álló szóösszetételek kötőjellel való összekapcsolása, noha ilyen szabályt az akadémiai helyesírás soha nem alkotott. A *vitaminhiány, a molekulásúly* például ugyanolyan nyelvtani szerkezet, mint a *thymusműködés, a pancreasmirigy* stb.; semmi nem indokolja a különböző írásmódjukat (például, hogy **pancreas-mirigy* vagy *thymus-működést* stb. írjunk).

KÉPZŐSZERŰ UTÓTAGOK KAPCSOLÁSA A képzőszerű utótagokat ugyanolyan szabályok szerint kapcsoljuk, mint a szóösszetételei utótagokat. Ezeknek az utótagoknak magánhangzónyújtó hatásuk nincsen (azaz *allegrószzerű* és nem **allegrószzerű* a megfelelő írásmód).

PÉLDÁK *lymphocytaszzerű, leucocytaféle, allergiafajta, allegroszerű, stroke-szerű*

IDEGEN ÖNÁLLÓTLAN ELŐTAGOK KAPCSOLÁSA Az önállótlan idegen előtagokat a magyar helyesírás szabályai szerint, egybeírjuk az utánuk következő szavakkal (*ortovegyület*), önállótlan utótagokkal (*ortopédia*) és egymással (*ortoradiográfia*) is. Az orvosi nyelv latin (görög) szavai között sajátosan sok *o-ra* végződő, idegen előtag fordul elő, amely eredetileg egy görög köthangzó lehetett az ógörög összetett szavak elő- és utótagja között, s később analógiássá vált.

PÉLDÁK *craniofacialis, mucoviscidosis, myohaemoglobin, gynaecomastia, kiroplasztika, klinikopatológia, laryngoscopia, laparotomia, logopédia, lymphadenopathia, lumbosacralis, myocardium, myogen, seropurulens, szerológia;*

Többes előtagú szavak: *otolaryngophalangealis, gastroduodenalis, myofibroblastok, neoangiogenesis;*

Megjegyzés: Ezekben a szavakban fokozott érvényesül a környezet hatása, azaz az elő- és az utótagot nem írhatjuk különféle (magyaros és idegenes) írásmóddal, egyetlen szóban a kétféle írásforma nem keveredhet (*thrombocyt* és nem **thrombocita*; *thromboprophylaxis* és nem **thromboprofilaxis*, *ortopédia* és nem **ortopaedia*). Előfordulnak azonban olyan önállóan idegen előtagot tartalmazó szerkezetek, amelyeket egészében magyaros és idegenes formában is egyformán írhatunk: *ortosztikus/orthostaticus*.

IRODALOM

Fábián Pál–Magasi Péter (szerk.): *Orvosi helyesírási szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.

Laczó Krisztina: Hozzászólás Pestessy József: *O – Á, Óázzunk – de helyesen!* című dolgozatához. *Magyar Orvosi Nyelv* 2007, 7: 78.

Mitsányi Attila: Hozzászólás Pestessy József: *Azok a pöszö görögök és latinok* című dolgozatához. *Magyar Orvosi Nyelv* 2007, 7: 74.

2. KÜLÖN SZAVAKBÓL ÁLLÓ IDEGEN KIFEJEZÉSEK ÍRÁSA AZ ORVOSI NYELVBEN

ÍRÁSMÓD A több szóból álló, latin (görög) vagy más idegen nyelvi szókapcsolatokat (szakkifejezéseket, fogalmakat) az eredeti nyelvnek megfelelő szabályok szerint írjuk. Ez alól csak akkor teszünk kivételt, ha a szó szerkezet elemei külön-külön kerültek át a magyarba, és a magyar nyelv szabályai szerint kapcsolódnak össze.

PÉLDÁK *conditio sine qua non; sine morbo; locus minoris resistentiae; excisio coli; in situ carcinoma; ruptura vaginae; per vias naturales; sectio caesarea;*

Megjegyzés: a két- vagy többtagú idegen szerkezeteket, ha a forrásnyelv szerint kapcsolódnak, még akkor is az eredeti nyelv szabályai szerint írjuk, ha az egyik vagy akár az összes alkotóelemük már közkeletűvé vált, vagyis azokat már magyarosan is írhatjuk.

Magyarosan írható idegen szavak önállóan	Magyarosan is írható idegen szavak többszavas idegen szó szerkezetben
<i>bacilus</i>	<i>Bacillus anthracis</i>
<i>dózis</i>	<i>dosis effectiva minima</i>
<i>tuberkulózis</i>	<i>tuberculosis bronchialis</i>
<i>professzor</i>	<i>professor emeritus</i>
<i>diabétesz</i>	<i>diabetes mellitus</i>

Ez a szabály az angol nyelvű, többszavas kifejezésekre is vonatkozik.

PÉLDÁK

- *second look* (második betekintő)
- *renin uptake* (a *renin* a magyar szakirodalom is *renin*, következőképpen utótagja lehet magyar [*reninfelvétel*])
- *confidence interval* (megbízhatósági tartomány; a *confidence-tartomány* kifejezés felemássága miatt nem szerencsés forma)
- *cardiovascular disease* (célszerűbb magyarul használni: *szív-ér rendszeri betegség*, de a latin változata [*cardiovascularis/kardiovaszkuláris betegség*] is megszokottabb, mint az angol)
- *serum uric acid* (szérumhúgysav)
- *body mass index* (testtömegindex, testtömegmutató)

Nem tévesztendő össze a forrásnyelv szerint kapcsolódó és a másként kapcsolódó idegen szó szerkezetek. Az utóbbiak a

magyar nyelvi szövegkörnyezetben alakultak ki, következésképpen írásukra a magyar helyesírás szabályai vonatkoznak. Például latin szövegben csak a *ruptura vaginae* kifejezés fordul elő, fordított, **vagina ruptura* szerkezetben nem írható. A **vagina ruptura* szókapcsolat a magyar nyelvben jött létre, és miután jelöletlen birtokos viszony, egybeírjuk, tehát *vagina-ruptura* a helyes írásmód. Segít a kettő megkülönböztetésében az is, hogy a szó szerkezet a forrásnyelvben rendre ragozott formában (*ruptura vaginae*) fordul elő, így egybeírása már csak ezért sem lenne indokolt. Hasonlóan: a latinban előforduló *graviditas extrauterinalis*, ha *extrauterinális graviditásként* írjuk, a magyar helyesírás szabályokat alkalmazzuk, ezért az *a* hang megnyúlása.

A MOLEKULÁK (GÉNEK, FEHÉRJÉK STB.) TÖBBSZAVAS ANGOL NEVEINEK ÍRÁSA

A molekulák többszavas angol nevei az orvosi latinban (görögben) nem fordulnak elő, hiszen jőszerivel csak az utóbbi évtizedekben keletkeztek angol nyelven. Az efféle molekulák angol, illetve a hivatalos magyar és/vagy magyaros nevüknek megfelelően írhatók. Az eredeti angol nevek írásánál a magyar helyesírás szabályait nem alkalmazhatjuk, ezek az elnevezések ugyanis a forrás- és nem a magyar nyelvben keletkeztek. Sajnos, a hivatalos magyar nevet sokuknak még nem alkották meg, ez egyike a közeljövő sürgős feladatainak. A felemás, angol–magyar keverékírásmód nem fogadható el.

PÉLDÁK

tumor necrosis factor, granulocyte-colony stimulating factor; growth hormone; monocyte chemotactic protein

Megjegyzések: *Tumor necrosis factor* (ez az eredeti angol írásforma), betűszói formája: *TNF*. *Daganatelhátsi faktor* lehetne a magyar neve (hivatalos elnevezése még nincs); használják a *tumornekrózis-faktor* (magyarosan írt) megnevezést is. Nem írhatjuk keverve: **daganat necrosis faktor/factor, *tumor necrosis faktor*; de magyarosan különírva sem (**tumor nekrózis faktor*), mert többszörös jelöletlen birtokos viszony.

Growth hormone (növekedési hormon) helyett nem írhatjuk, hogy **growth hormon* (a *hormon* már magyaros írásmód), sőt a **growthhormon* formát is mindenképpen kerülni kell (a magyarban keletkezett összetett szó lenne idegen + magyar elemekből).

Elterjedt az efféle molekulák betűszavas írása, s ez nagyon előnyös, különösen a sokszavas kifejezéseknél:

PÉLDÁK

insuline-like growth factor (inzulinszerű növekedési faktor – *IGF*); *hepatocyte growth factor / scatter factor* (*HGF/SF*); *carboxy-terminal cross-linked telopeptide of type II collagen* (a II-es típusú kollagén karboxil-terminális végén keresztköti telopeptidje – *CTX*); *matrix metalloproteinase* (matrix-metalloproteináz – *MMP*); *receptor activator of nuclear factor-κB ligand* (nukleáris faktor-κB-ligandum receptoraktivátora – *RANKL*)

TOLDALÉKOLÁS Az idegen köznévi szó szerkezetekhez a toldalékot – beleértve a képzőt is – ugyanúgy kapcsoljuk, mint az egyszerű és összetett idegen szavakhoz, a szóvégi magánhangzók is akként nyúlnak meg. Ennek megfelelően, ha az utótag a magyarban megszokott hangértékű betűre végződik, a toldalékot közvetlenül kapcsoljuk, de ha az utótag néma betűvel vagy szokatlan betűegyüttessel zárul, a toldalékot kötőjellel fűzzük.

PÉLDÁK

A szerkezet utolsó tagja a magyarban megszokott betűre végződik:

<i>erosio vera</i>	<i>erosio verát, erosio verában</i>
<i>nervus opticus</i>	<i>nervus opticus, nervus opticusban, nervus opticusos</i>
<i>naevus pigmentosus</i>	<i>naevus pigmentosust, naevus pigmentosusban, naevus pigmentosusos</i>
<i>graviditas abdominalis sine morbo</i>	<i>graviditas abdominalist, graviditas abdominalissal sine morbót</i>
<i>insuline-like growth factor</i>	<i>insuline-like growth factort</i>
<i>monocyte chemotactic protein</i>	<i>monocyte chemotactic proteinben</i>
<i>body mass index</i>	<i>body mass indexet</i>

Megjegyzés: az utótag szóvégi magánhangzója toldalékoláskor ugyanúgy változik, mint az egytagú idegen szavaknál; A szóvégi *a, e, o* és *ő* ejtésbeli megnyúlását tehát ezekben a szerkezetekben is jelöljük.

A szerkezet utolsó tagja a magyarban nem megszokott betűre végződik:

<i>sign de peau d'orange-t</i>	narancshéjtűnetet; (az <i>orange</i> szó utolsó hangját a magyarban szokatlan betűegyüttes jelöli)
<i>défense musculaire-t</i>	izomvédekezést; (a <i>musculaire</i> utolsó betűje néma)
<i>growth hormone-t</i>	növekedési hormont, (a <i>hormone</i> utolsó betűje néma),
<i>growth hormone-nal</i>	növekedési hormonnal
<i>intrauterin contraceptive device-t</i>	méhen belüli eszközt (IUD)
<i>device-szal</i>	eszközzel, nem * <i>device-cel</i>

Megjegyzés: a toldalék a kiejtésnek megfelelően illeszkedik a szerkezethez.

KÉPZŐSZERŰ UTÓTAGOK KAPCSOLÁSA A képzőszerű utótagokat az idegenesen írt szószerkezetek utótagjához közvetlenül kapcsoljuk, ha az utótag a magyarban megszokott betűre végződik, ha nem, kötőjellel társítjuk. A szóvégi *a-t, e-t, o-t* és *ő-t* a képzőszerű utótagok nem nyújtják meg.

PÉLDÁK

A szerkezet utolsó tagja a magyarban megszokott betűre végződik:

collum uteriserű; nervus opticusféle; allegroszerű; tuba uterinaforma; sex cord-szerűség

A szerkezet utolsó tagja a magyarban nem megszokott betűre végződik:

growth hormone-féle; growth hormone-szerű

UTÓTAGOK KAPCSOLÁSA A különírt többszavas idegen kifejezésekhez az összetételi utótagot különírva kapcsoljuk. Az efféle szerkezeteknél a magyar helyesírás szabályait (például a második mozgósabályt) nem alkalmazhatjuk, mert a szerkezetet mindig a forrásnyelv helyesírása határozza meg. Ha az utótagot kapott idegen szószerkezethez újabb utótag járul, azt is különírjuk.

PÉLDÁK

- *second look laparotomia/hasműtét; second look laparotomia végzés*
- *side to end egyesítés, dura mater kettőzet, dura mater kettőzet hiba; tumor necrosis factor vizsgálat, granulocyte-colony stimulating factor meghatározás; growth hormone vizsgálat*

3. ÖSSZETETT SZAVAK AZ ORVOSI NYELVBEN

AZ ÖSSZETETT SZAVAK MEGHATÁROZÁSA Az egyetlen (egytagú) szóból álló szavakat egyszerű, a kettő vagy több egyszerű szóból egybekapcsoltakat összetett (többtagú) szavaknak nevezzük. A tagok között lévő nyelvtani viszony alapvetően kétféle lehet: mellérendelés vagy alárendelés.

A MELLÉRENDELŐ ÖSSZETETT SZAVAK ÍRÁSMÓDJÁ A mellérendelő összetett szavak írása kétféle lehet: vagy kötőjellel kapcsoljuk a tagokat, vagy teljes egybeírást alkalmazunk. A szóismétlések szinte kivétel nélkül mindig kötőjelesek (*egy-egy, már-már, réges-rég, nőtön-nő*). Az ikerszók és a valódi mellérendelések esetében a kétféle írásmódot a toldalékolási próba dönti el: ha az összetétel mindkét tagja toldalékos, vagy mindkettő felveszi a toldalékokat, kötőjeles az írásmód (*orrán-száján, testi-lelki, izeg-mozog: izgett-mozgott*). Teljes egybeírást alkalmazunk azonban, ha csak a második tag toldalékolható (*rúgkapál: rúgkapált* és nem **rugott-kapált*, mert az teljesen más; *siketnéma: siketnémának; mendemonda: mendemondáról*).

AZ ALÁRENDELŐ ÖSSZETETT SZAVAK ÍRÁSMÓDJÁ Az alárendelő összetett szavak írását két tényező határozza meg: az összetételben lévő egyszerű szavak és a szótagok száma. Az összetett szavak tagjait, vagyis az összetett szavakat alkotó egyszerű szavakat szóösszetételi tagoknak/elemeknek nevezzük. Szokásosan megkülönböztetünk szóösszetételi elő- és utótagot.

Az orvosi szóösszetételeknél az összetett szavak írásmódjának általános szabályait érvényesítjük. A két egyszerű szóból – szóösszetételi tagból – alakult összetett szavakat mindig egybeírjuk, függetlenül attól, hogy hány szótagból állnak. A kettőnél több összetételi tagból álló összetételeknél, ha az összetett szó alapformájában – rag és jel nélküli alakjában – hat szótagos vagy annál rövidebb, egybeírjuk. A hat szótagnál hosszabb, többszörös összetételeket az áttekinthetőség, könnyebb tagolás kedvéért kötőjellel (értelmezést segítő, tagoló kötőjel) tagoljuk a két fő összetételi tag határán. Ez az ún. szótagszámlálási vagy 6 : 3-as szabály.

PÉLDÁK *vérvétel* (két szóösszetételi tag [*vér + vétel*], három szótag), *értelmezésváltozás* (két szóösszetételi tag [*értelmezés + változás*], hét szótag), *vastagbél-gyulladás* (három szóösszetételi tag [*vastag + bél + gyulladás*], hat szótag), *petefészek-gyulladás* (három szóösszetételi tag [*pete + fészek + gyulladás*], hét szótag)

Megjegyzés: Ha az összetételi előtag hosszú mássalhangzóval végződik, és az utótag ugyanezzel a mássalhangzóval kezdődik, a három azonos mássalhangzó közé kötőjelet kell tenni, mivel az összetételi határon egyszerűsíteni nem szabad: *hossz-számítás, eszpressz-szerű*.

A SZÓÖSSZETÉTELI TAGOK SZÁMLÁLÁSÁNAK SZABÁLYAI A szóösszetételi tagok számának megállapítása rendszerint kézenfekvő, nehézséget nem okoz. A gondot az jelentheti, ha az összetett szóban igeikötő, képzőszerű utótag található, vagy egyik-másik eleme idegen szó.

IGEKÖTŐK Az igeikötők közül csak a két vagy több szótagúakat tekintjük külön szóösszetételi tagnak. Az egy szótagú igeikötők nem számítanak önálló tagnak.

PÉLDÁK

- *vérvisszaadás* (három szóösszetételi tag, mert a *vissza-* igeikötő két szótagú, ezért külön szóösszetételi tagnak számoljuk, de a szótagszám csak öt, tehát a szót egybeírjuk), *véreadás* (ebben a példában már azért is egyértelmű az egybeírás, mert ez csak kéttagú összetétel, hiszen a *le-* igeikötő egy szótagú, tehát nem külön szóösszetételi tag)
- *májlebensduzzadás* (három szóösszetételi tag [*máj + lebeny + duzzadás*], hat szó-

tag), *májlebens-megduzzadás* (három szóösszetételelem [*máj + lebens + megduzzadás*], hét szótag), a példában a *meg-* igekötő a szóösszetételelem tagok számát nem, de a szótagokét megváltoztatja, ezért kapcsoljuk kötőjellel

- *vizelettartás, vizeletmegtartás, vizelet-visszatartás* (az alapszó a *vizelettartás* két összetételelem tagból és öt szótagból áll; a *vizeletmegtartás* egytagú igekötőt tartalmaz, így két összetételelem számát, s hat szótagból épül fel, a *vizelet-visszatartás* már két szótagú igekötővel rendelkező [*vissza-*] szó, így a *vizelet-visszatartás* már három szóösszetételelem tagból és hét szótagból áll, tehát kötőjellel írjuk)
- *folyadék-visszatartásban* (a *vissza-* igekötő két szótagú, ekképp a szó három összetételelem tagból épül fel, s mivel hét szótagot tartalmaz, kötőjellel kapcsoljuk – a *-ban* rag nem számít bele a szótagszámba)

KÉPZŐSZERŰ UTÓTAGOK A képzőszerű utótagokat szóösszetételelemnek számítjuk (*gerincvelőféle* [három szóösszetételelem: *gerinc + velő + féle*, hat szótag], de: *gerincsigolya-szerű* [három szóösszetételelem: *gerinc + csigolya + szerű*, és hét szótag], ezért a kötőjellel).

IDEGEN SZAVAK Az idegen szavak is részt vesznek az összetétel-válásban. Az egyszerűség kedvéért idegen szónak az önálló használatú és idegenes írásmódú formákat tekintjük, az idegen eredetű, de már magyaros írásmódú szavakat a jövevényszavak közé soroljuk. Három alapvető felépítési mód lehetséges az idegen szót tartalmazó szóösszetételek vonatkozásában: idegen előtag + magyar utótag, magyar előtag + idegen utótag, idegen előtag + idegen utótag. Az orvosi nyelvvel elsősorban az olyan idegen összetételek jellemzőek, amelyekben két, idegenes írásmódú latin (görög) eredetű szó a magyar nyelv szabályai szerint kapcsolódik össze. Minthogy az összetétellel válás művelete a magyar nyelvben alakul, így a helyesírási szabályok is ennek felelnek meg, s nem az átadó nyelv szabályainak.

PÉLDÁK

- *coronariathrombosis* (két szóösszetételelem tag: a *coronaria* és a *thrombosis* is önálló idegen szó, az összetétellel válás a magyarban történt meg)
- *pacemakerbeültetés* (a *pacemaker* a forrásnyelvből [angol] kéttagú összetett szó, de a magyarban egyik tagja sem önálló szótári tétel, így egy szóösszetételelem tagnak számoljuk; a *pacemakerbeültetés* tehát kéttagú összetétel, s így egybeírjuk a nyolc szótag ellenére); de: *pacemaker-visszaültetés* (a *vissza-* két szótagú igekötő miatt a *pacemaker-visszaültetés* már három szóösszetételelem tagból áll, ezért kötőjellel kell)

1. Idegen előtagok

Az összetett szavak vonatkozásában a legtöbb nehézséget az idegen eredetű önálló utótagok okozzák, amelyek az orvosi nyelvben igen nagy számban használatosak. A kérdés az, hogy a magyar nyelvben az ezekkel az előtagokkal alkotott összetételek hány tagnak számítanak. Ennek eldöntése egy vonatkozásban fontos: ha az idegen önálló utótagot tartalmazó szó újabb összetételelem utótagot kap, érvényesíteni kell-e a szótagszámlálási szabályt. Ha ugyanis az előtaggal bíró szót egyetlen elemnek tekintjük, akkor az utótaggal együtt kéttagú összetett szót kapunk, ám ha az ilyen előtagú formát eleve összetett szónak minősítjük, akkor az újabb taggal együtt az összetételelemek száma három, s így a szótagszámtól függően alkalmazni kell a kötőjelet. Erre vonatkozóan az akadémiai helyesírási szabályozás nem ad megfelelő eligazítást. A következőket az akadémiai orvosi helyesírási szabályzatból idézzük: „Néhány idegen tő (*centi-, deci-, deka-, extra-, hekto-, kilo-, ultra*) az

idők folyamán önálló szóvá lett. Az ezekkel (valamint a *milli-* szóelemmel) alakult szavakat összetett szavaknak tekintjük.” Továbbá: „A fent említett elemeken túl napjainkban már más gyakori szókezdetek (*anti-, auto-, bio-, foto-, infra-, inter-, makro-, szuper-, termo-, video* stb.) is erősen közelednek afelé, hogy önálló szónak tekintsük őket. Helyesírásunk egységének érdekében azonban szótárunk a központi normához igazodik, vagyis csak a fent említett előtagú alakulatok számítanak összetett szavaknak.” Ebből a két idézetből kitűnik, hogy az orvosi szaknyelv vonatkozásában komoly gondot okoz ez a kérdéskör, ugyanis a szabály ugyan eligazítást ad, de csak látszólag.

PÉLDA A *carcino-/karcino-* idegenes és magyaros írásmódú önálló előtag, amelynek azonban van elemkörnyezete, azaz különféle utótagokkal kapcsolódik össze. Akkor, ha önálló utótaggal kapcsolódik, a keletkező szót mindenképpen egyeleműnek tekintjük, függetlenül attól, hogy az utótag esetleg elemkörnyezettel bíró önálló utótag: *carcinofil/karcinofil*. Ugyanígy egyeleműnek tekintjük a szót akkor is, ha az utótagnak létezik a magyarban önálló használata: *carcinosarcoma/karcinosarkóma*, annak ellenére, hogy a *sarcoma/sarkóma* önállóan is használatos tagja a magyar szakszókészletnek. Ez a leginkább akkor szembevetendő megfontolás, ha az utótag a magyar köznyelvi szókészlet teljes jogú tagja: *ortovegyület*, hiszen ebben az átlagos magyar nyelvi tudás is egyértelműen érzékeli az összetett jellegét, ennek ellenére egyelemű szónak kell tekintenünk a fenti szabály értelmében, vagyis az *ortovegyületvizsgálat* kötőjel nélkül írandó. Ez a szabály várhatóan módosulni fog.

Megjegyzés: Előfordul, hogy egy szóban nem egy, hanem két önálló, ám elemkörnyezettel rendelkező előtag kapcsolódik össze az önálló használatú utótaggal (*termoradioterápia*). Bár ebben az esetben a nyelvi elemzés szerint nyilvánvalóan háromtagú összetett szóval számolhatunk, a szótagszámlálási szabályt ilyenkor sem alkalmazzuk: a *termoradioterápia* 9 szótag, ennek ellenére nem kötőjelezünk. És ha újabb utótag kapcsolódik a szóhoz az orvosi helyesírási szótár szabályát követve, akkor sem kapcsolunk kötőjellel (*termoradioterápiakalkuláció*). Az ilyen nehézkes és hosszú összetételek helyett azonban szerencsésebb a szerkezetes megoldás: *termoradioterápia* alkalmazása. Hasonlóan: *myelofibroblast* kéttagú összetétel.

2. Idegen utótagok

Léteznek önálló utótagok is, amelyek önálló szóösszetételelem tagnak számítanak, ha előtagjuk is önálló szótári tétel. Ilyenek például a *-centrikus, -centrikusság (érzelemcentrikus, munkacentrikusság)*. Ezek jóval ritkábbak, mint az előtagok. Az orvosi nyelvben inkább az jellemző, hogy az önálló utótagok önálló előtagokkal kapcsolódnak, így ezeket az alakulatokat mindenképpen célszerűbb egyetlen egységként kezelni: *ortopédia, farmakopédia, hipnópédia, logopédia* stb.

3. Tömbösödött idegen szavak

Akad olyan idegen eredetű szó is, amelyben az előtag nem, az utótag viszont önálló szó, de a két tag jelentésnyilvánlag nem átlátható, tömbösödött. Ezeket értelemszerűen nem tekintjük összetételnek.

PÉLDA *televízió* (a *televíziókészülék* szót egybeírjuk a *tele + vízió + készülék* részek és a nyolc szótag ellenére, mert a *tele + vízió [televízió]* jelentése tömbösödött, s így egyetlen szótári elemmé vált, vagyis a *televíziókészülék* kéttagú összetett szónak számít)

A SZÓTAGSZÁMLÁLÁSI SZABÁLYAI A szótagszámlálási szabály alkalmazásakor fontos tudnivaló, hogy mindig az alapalak, a szótári alak szótagszáma a mérvadó, tehát a toldalékok közül a jelek és a ragok nem tartoznak az alapalakhoz, ellenben a képző igen, hiszen a képzők szerepe éppen az, hogy új szót, új szótári egységet (alapalakot) hoznak létre.

JELEK ÉS RAGOK A szótagszám tehát az összetett szó szófaji alapformájának, azaz jel és rag nélküli alakjának szótagszáma. A jelek és a ragok nyelvtani viszonyítást fejeznek ki, a szó alapjelentését és szófaját nem módosítják, következésképpen az írásmódot meghatározó szótagszámhoz nem tartoznak.

PÉLDÁK

- *koszorúérbeteg* (három szóösszetéti tag [*koszorú + ér + beteg*], hat szótag [*ko-szo-rú-ér-be-teg*]); *koszorúérbeteget* (három szóösszetéti tag [*koszorú + ér + beteget*]), hét szótag [*ko-szo-rú-ér-be-teg-et*], de csak hat szótagnak számít)
- *gyomorfalgyulladás* (három szóösszetéti tag [*gyomor + fal + gyulladás*], hat szótag [*gyo-mor-fal-gyul-la-dás*]); *gyomorfalgyulladással* (három szóösszetéti tag [*gyomor + fal + gyulladással*]), hét szótag [*gyo-mor-fal-gyul-la-dás-sal*], de csak hat szótagnak számít)

KÉPZŐK ÉS KÉPZŐSZERŰ UTÓTAGOK A jelekkel és ragokkal ellentétben, az összetett szavakhoz kapcsolódó képzők beleszámítanak a szótagszámba, mert a képző hozzáadásával új szó, azaz új szótári egység keletkezik. Mivel a szótagszám az új szótári szó jel és rag nélküli szótagjainak száma, s az új szótári szónak a képző is része, így a képzőt beleszámoljuk a szótagok számába.

PÉLDÁK Képzők:

- *ultrahangvizsgálat* (három szóösszetéti tag [*ultra + hang + vizsgálat*], hat szótag), *ultrahang-vizsgálati* (három szóösszetéti tag, hét szótag); az *ultrahangvizsgálat* főnévből az *-i* képző hozzáadásával hét szótagból álló melléknév (*ultrahangvizsgálati*) keletkezik, így érvényesíteni kell a szótagszámlálási szabályt
- *vizeletürítés* (két szóösszetéti tag [*vizelet + ürítés*], hat szótag), *vizeletürítési* (két szóösszetéti tag [*vizelet + ürítési*], hét szótag); Az *-i* képző hétre növelte a szótagszámot, ám a szóösszetétel csak két tagból áll, így ezt is egybeírjuk.

A képzőszerű utótagok, ahogy a nevükből is látszik (*utótag*), egyértelműen szóösszetéti elemek. Ezt az ún. mellérendelési próba is mutatja: *méh- vagy hüvelydaganatszerű*. Ezt az összevonási műveletet valódi képzővel nem lehet elvégezni. Ebből következően a képzőszerű utótagok szóösszetéti tagnak számítanak, és ha összetett szóhoz járulnak, akkor az összetéti tagok számát növelik, vagyis három- vagy többtagú szó keletkezik, ahol már a szótagszám dönti el a kötőjel alkalmazását.

PÉLDÁK Képzőszerű utótagok:

méhdaganatszerű (három szóösszetéti elem: *méh + daganat + szerű*, hat szótag), *hüvelydaganat-szerű* (három szóösszetéti elem: *hüvely + daganat + szerű*, és hét szótag), *méh- vagy hüvelydaganatszerű*; de írható: **méh- vagy hüvelydaganati*.

4. A JELENTÉSVÁLTOZÁS ÉS A JELETLENNÉ VÁLÁS

BEVEZETÉS Az összetett szavak létrejöttében többféle tényezőnek van szerepe. Ezek közül a két legfontosabb a jelentésváltozás, valamint a nyelvtani viszony jelöletlenné válása.

Az összetétellel válás egyik és legfőbb oka az, hogy két szó kapcsolatának a jelentése több vagy más mint a tagok jelentésének az összege. Ezt a minőségi változást jelöljük az egybeírással. A *drága kő* szó szerkezet azt jelenti, hogy egy kő nagyon sok pénzbe kerül, a *drágakő* azonban egy kőfajta. A *három szög* három darab szöveget jelöl, ellenben a *háromszög* egy síkidom. A *tűzről pattant* jelentése ugyancsak eltér a *tűzrőlpattant*

összetételétől, az előbbi lehet egy szikra, az utóbbi egy aszszony. Nyilvánvaló, hogy aki *rúgkapál*, az nem rúg és kapál, ahogy a *már-már* sem egyszerűen kapcsolatos viszonyt jelez a két megismételt elem között, hanem 'majdnem' jelentésben használatos.

Az alárendelő szókapcsolatok körében a jelentésváltozáson kívül oka lehet az összetétellel válásnak a nyelvtani viszony jelöletlensége is. Bizonyos alárendelő szerkezetekben a szavak közötti viszonyt ugyanis elsősorban ragokkal és/vagy jelekkel fejezzük ki. Ha a szavak efféle viszonyában a ragot és/vagy jelet nem tesszük ki, a szókapcsolat jelöletlenné válik. Jelölt szerkezetek a magyarban: a tárgyias (*műtétet végez*), a határozós (*műtöbe megy*), a birtokos jelzős (*a műtétnek a sikere*).

A jelöletlenné vált szó szerkezetek nem tévesztendőek össze az eleve jelöletlen szókapcsolatokkal, amelyekben a szavak viszonyának kifejezéséhez rag és/vagy jel nem szükséges, sőt ezek nem is lehetséges. Értelemszerűen az ilyen szó szerkezetek jelöletlenné nem válhatnak, hiszen eleve azok. Ezek az alanyos (*az orvos műtötte* [beteg]), a minőségjelzős (*kiváló orvos, nő orvos*) és a mennyiségjelzős (*kevés orvos*) szerkezetek.

A következőkben azokról az összetételekről lesz szó, amelyek létrejöttében mind a jelentésváltozásnak, mind pedig a jelöletlenné válásnak szerepe van.

A BIRTOKOS VISZONY A birtokos jelzős szerkezet (a birtokos viszony vagy birtokos szerkezet) a birtoklást és ennek fajtáit fejezi ki. Két részből áll: birtok + birtokos. A birtokos jelzős szókapcsolatot a kettős jelöltség jellemzi, kétféle toldaléka van: a birtokos *-nak, -nek* ragot kap – ezt gyakran nem tesszük ki –, a birtokszóhoz jelet illesztünk, amelyet számban, személyben egyeztetünk, ez a birtokos személyjel (*-a, -e, -ja, -je* stb.). A birtokos jelzős összetett szavak írásmódja alapvetően nagyon egyszerű, mégis sokszor hibásan írjuk.

ÍRÁSMÓDSZABÁLYOK

- Ha a birtokos ragot és a birtokos személyjelet is kitesszük, a szerkezetet különírjuk (*a sejtnek a magja*).
- Ha a rag elmarad, de a birtokos személyjel szerepel, a szerkezetet szintén különírjuk (*a sejt magja*).
- Ha sem a rag, sem a birtokos személyjel nincs jelen, a szerkezetet egybeírjuk a szótagszámlálási szabályai szerint (*sejtmag, nyiroksejt-meghatározás, petefészek-eltávolítás*).

Másként fogalmazva: a jelentésváltozás nélküli toldalékolt birtokos jelzős kapcsolatokat általában különírjuk, a toldalék nélküliek viszont szóösszetételek.

PÉLDÁK

Jelölt birtokos szerkezetek → Jelöletlenné vált formák (szóösszetételek)

- *a sejtek sokasodása* (*sejteknek a sokasodása*) → *sejtsokasodás*
- *a sejtek gyarapodása* (*sejteknek a gyarapodása*) → *sejtygarapodás*
- *az ellenanyagok együttese* (*az ellenanyagoknak az együttese*) → *ellenanyag-együttes*
- *a nyálkahártya sejtei* (*a nyálkahártyának a sejtei*) → *nyálkahártyasejtek*

- a nyálkahártya nyirokszöve (a nyálkahártyának a nyirokszöve) → nyálkahártya-nyirokszövet
- a fehérje egysége (a fehérjének az egysége) → fehérjeegység
- az A-vitamin hiánya (az A-vitaminnak a hiánya) → A-vitamin-hiány
- a plazminogén aktivátora (plazminogénnek az aktivátora) → plazminogénaktivátor

Ettől az írásmódtól való eltérést a jelentésváltozás miatti vagy a hagyományos írásmód szerinti birtokos jelzős szóösszetételek jelentik. Jelölt birtokos viszonyt kifejező szóösszetételekben mindig a birtokos személyjel marad meg (*barátfüle* [tésztafélé]; *istennyila* [villám]; *tojásfehérje* [hagyomány szerinti összetétel: a különírt forma ugyanazt fejezi ki]).

A TÁRGYAS VISZONY A tárgyias viszonyt a magyarban a *-t* raggal jelöljük. A jelölt tárgyias viszony többnyire szószerkezet, ezért különírjuk.

PÉLDÁK tárgy + ige/igenév (*vért vesz, vért vevő, vért véve; anatómiát téveszt, anatómiát tévesztve; érsérülést szenvedett* [beteg])

Jelölt tárgyias szóösszetétel kivételesen a jelentésváltozás miatt – hagyomány alapján nem – keletkezik (*nagyothallás, nagyot-halló, nagyotmondás, semmittevő, idejétmúlt*).

JELÖLTLEN TÁRGYAS VISZONY Ha a tárgyias viszony jelöletlen – a tárgy *-t* ragja elmarad –, a tárgyias szóösszetétel keletkezik.

PÉLDÁK *orvostovábbképző* (orvost továbbképző); *kárvallott* (kárt vallott); *véralvadásgátló* (véralvadást gátló); *antigént bemutató* sejtek, de: *antigénbemutató* sejtek; *thrombocytáaggregációt gátló*, de: *thrombocytáaggregáció-gátló*; *acetilkolin gátló*, *acetilkolin gátló*; *folliculust stimuláló hormon*, de: *folliculusstimuláló-hormon*; *szintézisgátló* (szintézisgátló).

Megjegyzés: A jelöletlen tárgyias összetett szavak utótagja jellegzetesen igenév (*fogamzásgátló* – folyamatos melléknévi igenév –, *világlátott* – befejezett melléknévi igenév –, *szájtátva* – határozói igenév). Ezek *-ás, -és, -ság, -ség* képzővel főnévvé alakulhatnak (fogamzásgátlás, szintézisgátlás, világlátottság).

A HATÁROZÓS VISZONY A határozós viszonyt alapvetően a határozóragokkal fejezzük ki, a főnéven és a melléknéven kötelező jelleggel. Kifejezőeszköz lehet továbbá a névutó, a főnévi vagy határozói igenév és a határozószó; ezekben az esetekben a viszony jelölésére további szóelemekre nincs szükség.

A határozós szó szerkezetből összetett szó a jelentésváltozás és a jelöletlenné válás miatt is gyakran keletkezik, sőt ebben a csoportban sok kivételes, azaz hagyományos írásmódú összetett szót is találunk.

a) A raggal ellátott határozói bővítményt alapvetően különírjuk.

PÉLDÁK

- a *szülőágyon* fekszik (helyhatározó)
- *lassan* lábadozik (módhatározó)
- *zavartan* nézett (állapothatározó)
- *tízszer* szóltam (számhatározó)
- *mindenkinél* ezt a kezelést alkalmaztuk (körülményhatározó)

Hasonlóan:

gyorsan ható gyógyszer; *hasába vérző* beteg; a *bőrben terjedő* gyulladás

Jelölt határozós szerkezetből szóösszetétel részben jelentésváltozás (*tökkelütött* – buta; *semmirekellő* – haszontalan), részben a kialakult írásgyakorlat miatt keletkezik; az utóbbiak sokszor állandósult szókapcsolatból. Hagyomány alapján határozós összetétel rendszerint igei alaptag *-ás/-és, -tal/-tel, -ó/-ő* képzős változatából alakul ki.

PÉLDÁK

- *világra hoz/jön*: *világrahozatal/világrajövetel*
- *testre szabott*: *testreszabás*
- *közelmre lát*: *közellátás/közellátás* (myopia)
- *távolba lát*: *távollátás/távollátás*
- *tovább képez*: *továbbképzés* (orvostovábbképzés), *továbbképző* intézet
- *ágyba vizek*: *ágybavizelés* (enuresis)
- *örökbe fogad*: *örökbefogadás* (főnév); *örökbe fogadó* házaspár, de: *örökbefogadó*
- *fejben tart*: *fejbantartás*

b) A névutóval jelölt határozói bővítményeket is különírjuk. A névutóval kifejezett határozós szerkezetekből összetett szó nem jön létre.

PÉLDÁK

- a *betegágy mellett* állt (helyhatározó)
- az *idősebbek között* több a beteg (körülményhatározó)
- *ötünk részére* volt hely (részeshatározó)
- *ezek mellett* helyezkedett el a daganat (helyhatározó)

Ha *-i* képző járul a névutós szerkezetekhez, ún. névutó-melléknéves szerkezetek keletkeznek, amelyeket szintén különírunk.

PÉLDÁK

- a *méh melletti* kötőszövet (parametrium)
- a *beavatkozás előtti* vizsgálatok
- *idő előtti* burokrepedés
- a *végbél körüli* idegek
- a *cspőér melletti* nyirokcsomó
- a *vizsgáltak közötti* kormegoszlás

Megjegyzés: a névutó-melléknéves szerkezetekből is keletkezhet jelentésváltozással összetett szó, ezek azonban ún. szóalaktani (morfológiai típusú) összetételek, például: *földalatti, tudatalatti, érzékfeletti, ibolyántúli*, hasonlóan a névutós szerkezetekből keletkezettekhez: *délelőtt, régóta, kétségkívül*.

c) Az igenevekkel és határozószókkal kifejezett, eleve jelöletlen (rag nélküli), határozós szó szerkezetek szintén különírjuk (*köhögve ébredezett, hanyatt fekszik, hirtelen dönteni*). Ezek a szerkezetek szóösszetételéle szinte kizárólag a jelentésváltozás miatt válnak, amely különösen a határozószókkal alkotott határozói viszonyoknál fordul elő (*ellenfél, bennfentes, egyedüllét*).

JELÖLTLENNÉ VÁLT HATÁROZÓS SZÓKAPCSOLATOK Jelöletlenné ragos határozói szókapcsolat alakulhat, ha a kötelezően raggal jelölt határozó ragtalanná válik; belőlük szóösszetétel keletkezik.

PÉLDÁK

- *mélyhűtött* (mélyen hűtött) petesejt
- *szénhidrátszegény* (szénhidrátban szegény) étrend
- *vérmentes* (vértől mentes) műtét
- *fényérzékeny* (fényre érzékeny, photosensitív, photosensibilis)
- *daganatfajlagos* (a daganatra fajlagos) epitópok
- *HPV-fertőzött* (HPV-vel [humán papillomavírussal] fertőzött)

JELENTÉSTÖMÖRÍTŐ ÖSSZETÉTELEK Azokat az alárendelő összetételeket, amelyek keletkezésében az elő- és utótag közötti mondattani viszony bonyolult (mondatrészekre lehet visszavezetni, különféle alakítani átalakításokkal, további mondatrészek hozzáadásával alakulnak ki), jelentéstömörítő, jelentéssűrítő összetételeknek nevezzük. A jelentéstömörítés mindig két tag között jön létre, és jelöletlen kapcsolat. Ezek tehát viszonyítást kifejező, összetett szavak, amelyeknek tagjai egymással valamilyen bonyolultabb, az egyszerű kéttagú szókapcsolatból nem levezethető viszonyban vannak. Ide tartoznak a hasonlítást kifejező összetételek is.

PÉLDÁK

- *hurokkimetszés* (hurokkal végzett kimetszés; a *hurok* az angol *loop* szó fordítása, elektromos vágóeszköz)
- *stresszinkontinencia* (a stresszel összefüggő inkontinencia, vagyis ez nem birtokviszony, hiszen nem a stressz inkontinenciájáról van szó, hanem az általa okozott vizeletcsepegésről)
- *pikkelysömör* (psoriasis; pikkelyes felrakódásokkal járó sötét, idült bőrbetegség)
- *tűzfal* (tükrörfordítás, *célirányos* (a cél elérésére irányuló tevékenység)
- *galambosz* (olyan ósz, mint a galamb), *hollőfekete* (olyan fekete, mint a holló)
- *bárányhimlő* (varicella, a bárány himlőjéhez hasonló himlő), *szamárköhögés* (pertussis, a szamár hangjához hasonló köhögéssel járó betegség), *hajszáler* (capillaris, a hajszállhoz hasonló vékony ér).

5. A JELZŐS ÉS AZ ALANYOS SZERKEZETEK

BEVEZETÉS A jelzős szerkezeteknek három formáját különböztetjük el: a minőség-, a mennyiség- és a birtokos jelzős szerkezetet. A jelzői viszony vagy szó szerkezetként, vagy összetételként jelenik meg. Ez utóbbiak leginkább a jelentésváltozás miatt keletkeznek, ám a hagyományozódott írásmód alapján sem ritka az egybeírt jelzős szerkezet.

Ebben az alfejezetben az alanyos, a minőség- és a mennyiségjelzős szerkezetek helyesírás kérdéseit tárgyaljuk. Ezek nyelvtanilag eltérnek a birtokos jelzőtől, hiszen a jelző és a jelzett szó viszonyát nem rag (és jel) fejezi ki, hanem a szórend. A minőség- és mennyiségjelzők a magyarban nincsenek egyeztetve az alaptagjukkal, mindig ugyanabban a formában, alapalakban állnak a jelzett szó előtt. Szófajukat tekintve ez a két elől álló jelző jellegzetesen melléknév vagy melléknévi igenév, alaptagja pedig mindig főnév (ritkábban főnévből képzett melléknév). A főnévi jelzők a magyarban meglehetősen ritkán fordulnak elő, az orvos nyelvben némileg gyakoribbak.

MINŐSÉGJELZŐK Három formájukat – a melléknévi, a főnévi és a melléknévi igenévi minőségjelzőket – különböztetjük meg.

A MELLÉKNÉVI MINŐSÉGJELZŐK A melléknévi minőségjelzős szó szerkezeteket az alapszabálynak megfelelően mindig különírjuk, akkor is, ha a főnévi utótag képzőt (például: *-i*, *-beli*, *-s*, *-ú*, *-ű*, *-jú*, *-jű*, *-nyi*) kap.

PÉLDÁK *vérszegény beteg, rákos elváltozás, konzervatív kezelés, műtéti eljárás, izületi gyulladás, jellegzetes tünet, feszes szalagok, sürgősségi ellátás, genyves gyulladás, genyves gyulladással, híg vér, híg véru; fekete nyelv (lingua nigra),*

fekete nyelvű; éles szélű; egyetlen felszínű (daganat); sápadt küllemű, bal oldali (nyirokcsomó-eltávolítás), jobb pitvari (nyomás a szívben), jó kezű (sebész), lúdtó-jásnyi nagyságú (méh), kis almányi (petefészektojló)

A fokozó vagy nyomósító szerepű előtagokkal ellátott minőségjelzős szerkezetekben a nyomósító elemek szófajától függetlenül mindig különírjuk a tagokat.

PÉLDÁK *jó éles szike; szép piros bőr; roppant erős fonal; jó nagy nyirokcsomó*

Ugyanazon alaptag előtt előfordulhat két vagy több melléknévi minőségjelző is. Ennek három formája létezik:

a) A jelzők halmozódása

Ilyenkor a jelzők azonos módon, de külön-külön kapcsolódnak a főnévi alaptaghoz. Ezt kifejezhetjük kötőszóval (*genyves és savós seb*), ám a kötőszó el is maradhat, s a jelzők közé vesszőt, alkalmanként, a jelzők szorosabb jelentésbeli összetartozását érzékeltetve, kötőjelet tehetünk (*genyves, savós seb; genyves-savós seb*).

b) Az első jelző a második jelző tartozéka

A másik eset az, amikor az első jelző a második jelzőhöz tartozik nyelvtanilag, ez leginkább akkor jellemző, ha a második (vagyis a főnévi alaptaghoz tartozó jelző) főnévből képzett melléknév. Az efféléket is mindig különírjuk (*felső légúti hurut, széles spektrumú antibiotikum, jobb oldali combcsonttörés*).

c) Az első jelző a főnévi jelzős szerkezet egészére vonatkozik
A harmadik lehetőség esetén pedig egy főnévi jelzős szerkezet egésze kap újabb jelzőt (*egyértelmű gyermekortopédiai elváltozás, az egyértelmű ebben az esetben a gyermekortopédiai elváltozás szerkezet egészének a jelzője*).

Ha a melléknévi minőségjelzőt hátravetjük a jelzett szó mögé, ún. értelmezőt kapunk. Az értelmezőt felveszi a jelzett szó ragját, és számban is egyeztetjük vele. Az értelmezőt az esetek többségében vesszővel választjuk el az alaptagtól (a petefészeket, a *beteget* eltávolították; a nyirokcsomó, a *bal oldali* meg-nagyobbodott).

SZÖSSZETÉTELEK A jelentésváltozás miatt keletkezett melléknévi minőségjelzős szerkezeteket egybeírjuk. Ezen kívül az egybeírást okozhatja a hagyomány is (azaz jelentésváltozás nem keletkezik, ám a szótári hagyomány mégis az egybeírást részesíti előnyben).

PÉLDÁK

- *rövidlátó (myopicus), rövidlátás (myopia)*
- *vakbél (caecum), vakfolt, vakpróba*
- *szürkehályog (cataracta), zöldhályog (glaucoma)*
- *fehérvérsejt (sejtfajta), fehérvérűség (betegség neve)*
- *fehérhimlő (betegségnév, a himlő egyik formája [variola minor]), de: fekete himlő – ez a himlő [variola] másik neve, a hagyomány szerint mégis különírjuk)*
- *feketeahal (betegségnév, a pestis magyar neve)*

Továbbá: *bővéri, bővizelés; finomszemcse, finomkanál, finomszesz; gyengelátás, gyengeelméjű; gyorskapcsoló, gyorsullám, gyorsfagyasztó; hidegkezelés,*

hidegrázás, hidegfront, hidegpontok, hidegtályog; légibetegség; lelkialkat, lelkiismeret, lelkielő; mélyérzés, mélyhűtött, mélylélektan; rövidzárlat, rövidhullám; szárazdesztilláció, szárazjég, szárazhőkamra

Megjegyzés: a fenti példákban nyilvánvaló a jelentésváltozás: a *fehérversejt* egy sejt fajta, szószerkezetként *fehér versejt* formában fehér színű versejtet jelentene, ez azonban nem is létezik. A *finom* szesz fajtánév, ellenben a *finom szesz* jóízű alkohol.

Ha egy különírt jelző szerkezetet többszörösen továbbképzünk, a második képző megjelenése egybeírás (és jelentésváltozást is) okoz: *rövid fej – rövid fejű – rövidfejűség* (brachycephalia). (Továbbá: *hegyesfejűség, szőrőnyelvűség, gyengehangúság, kevésfogság* stb.)

Sok nehézséget okoz a *kis* és *nagy* melléknevekkel képzett minőségjelzős kapcsolatok írása, mert a szószerkezetek és a szóösszetételek közötti határ nem éles.

PÉLDÁK *nagyajak, kisajak* (a szeméremtest anatómiai képletei [labium minus, illetve majus pudendi]); *nagykutacs* (a koponya anatómiai képlete [fonticulus major]); *kiscseplez, nagycseplez* (anatómiai képletek [omentum minus/majus], és nem azt jelzik, hogy a cseplez [omentum] kicsi vagy nagy); *nagyagy* (cerebrum); *nagylábujj* (hallux); *nagymedence* (pelvis major); *nagygörbület, ksigörbület* (anatómiai képletek, a gyomor részei [curvatura major/minor] – *nagy/kis görbület* = valamilyen görbület, amely kifejezett nagy, illetve kicsi)

SZÍNNÉVI JELZŐS SZERKEZETEK A színárnyalatokat kifejező jelzős szerkezetek helyesírását önálló részrendszer szabályozza. Egybeírjuk a szerkezetet, ha mind az árnyalatot jelölő szó, mint a színnév egyszerű szó (*sötétkék, mélybordó, halványlila, haragoszöld, sárgásbarna, szürkésárga*). Ha akár a színárnyalatot jelölő jelző, akár az alaptag önmagában is összetétel, különírást alkalmazunk (*sötét rózsaszín, világos narancssárga, halvány zöldeskék*), narancssárgás piros. (vö. anyagnévi jelzős szerkezetek)

A FŐNÉVI MINŐSÉGJELZŐK A főnévi minőségjelzős szerkezeteket alapvetően különírjuk. Felismerésük, elkülönítésük nem egyszerű, ugyanis két főnév jelöletlen összekapcsolódása szokásosan nem minőségjelzős szerkezetet, hanem birtokos jelzős vagy jelentéssűrítő összetételt eredményez.

A főnévi jelzők zömét, különösen a foglalkozást, kort, csoportot, minőséget, szakokat, tanszékeket, hónapokat, napokat jelölőket különírjuk.

PÉLDÁK

- foglalkozás: *belgyógyász kolléga, orvos szakértő, doktor úr, nőgyógyász főorvos, ortopédsebész szakorvos, sebész alorvos*
- kor: *gyermek beteg*; de: *gyermekbetegség*
- csoport: *tanár úr, tanító néni*
- minőség: *rongy ember*
- szakok, tanszékek: *magyar szak, történelem tanszék*
- hónapok, napok: *hétfő reggel, március havi, kedd reggeli*
- egyéb: *ív alakú, babszem nagyságú*

A fajtaneveket jelölő főnévi jelzős szókapcsolatokat ezzel szemben – jelentésváltozás nélkül is – rendszerint egybeírjuk, ámbár az effélék zömében magukba foglalnak némi jelentésváltozást is.

PÉLDÁK *zsírsvöet, fiúgyermek, férfitbeteg, nőbetegosztály, sebészprofesszor; fenyőfa* (egy fajta fának a neve); hasonlóan: *lidércálm* (succumbus), *libabőr* (cutis

anserina), ékkimetszés, lenyomatsejtkenet, határeset (borderline), *kerekasztal-megbeszélés*

Az alábbi példák a főnévi minőségjelzős és a jelentéssűrítő összetételek közötti jelentéskülönbséget mutatják.

PÉLDÁK

- *nő orvos* (az orvos egy nő), de: *nőorvos* (nőgyógyászattal foglalkozó orvos, aki lehet nő és férfi is)
- *férfi beteghordó* (a beteghordó férfi), de: *férfibeteghordó* (beteghordó, aki csak férfi betegeket hord)
- *orvos feleség* (orvos hivatású feleség), de: *orvosfeleség* (orvos felesége)

A főnévi jelzőket alkalmasint csak nyomatékosításra használjuk (*kutya hideg, csuda jó*); kivétel *csodaszép*, amelyet a hagyomány szerint írunk egybe.

AZ ANYAGNÉVI JELZŐS SZERKEZETEK Az anyagnévi jelzős kapcsolatok helyesírását önálló részrendszer szabályozza. Eszerint, ha egy egyszerű, egytagú anyagnévi jelző egyszerű alaptaghoz járul, vagyis a szerkezet egésze 1 + 1 tagú, egybeírás alkalmazunk. Ha azonban akár az anyagnév, akár az alaptag, akár mindkettő, azaz a szerkezet egésze 1 + 2, 2 + 1 vagy 2 + 2 tagú, ugyanazt a nyelvtani viszonyt különírjuk.

PÉLDÁK

- 1 + 1: *fémcsipesz, gumigyűrű, gyapotvatta, platinaelektród, ezüstű*
- 1 + 2: *fém ércsipesz, acél mérőszalag, gumi hüvelygyűrű*
- 2 + 1: *krómácel elektród, műanyag fecskendő, ezüst-nitrát pálcika*
- 2 + 2: *műanyag fogprotézis, nemesfém sebészolló*

A MELLÉKNÉVI IGENEVES MINŐSÉGJELZŐS SZERKEZETEK

AZ -Ó/-Ő KÉPZŐS SZÓKAPCSOLATOK Az -ó/-ő képzős, azaz folyamatos melléknévi igeneves jelzős szókapcsolatok lehetnek szószerkezetek és szóösszetételek. Ez utóbbiak nemcsak jelentésváltozás, hanem írásforma szerint is kialakulnak. Sokszor nehéz eldönteni, hogy az adott -ó/-ő képzős igeneves kapcsolat mikor tekinthető már egyetlen fogalomnak, vagyis mikor válik a szószerkezet szóösszetétellé. Például: *gátló gének* (gének, amelyek valamit gátolnak) vagy *gátlógének* (egy fajta géneknek, géncsoportnak a neve – egy fogalom). Ennek meghatározása „szakmai” és nem helyesírási kérdés. Az -ó/-ő képzős jelzők egyrészt folyamatot, másrészt képességet, rendeltetést fejeznek ki, valamint utalnak a cselekvés helyére, idejére. Írásuk ekként alakul.

a) A folyamatot kifejező melléknévi igeneves szerkezeteket különírjuk, akkor is, ha a jelzett alaptaghoz -i, -ú, -ű, -jú, -jű, -s, -nyi -beli képző társul.

PÉLDÁK *köhögő beteg, krákogó hang, zibbadó láb, sajgó vállú, szaporodó sejtek, haldokló beteg, remegő kéz, remegő kezű, lüktető ér, lüktető eres, döntő tünet, elhajló medence, elhajló medencéjű, elszarusodó hám, elszarusodó hámbeli, fekvő beteg, fertőző betegség*

b) Állandóságot (képességet, rendeltetést) jelentő és a cselekvés helyére, idejére utaló folyamatos melléknévi igeneves jelzők külön- és egybeírását alapjában az dönti el, hogy a jelző és a jelzett szó önmagában egyszerű vagy összetett, de kivételek előfordulnak.

Alapvetően akkor, ha mind a jelző, mind a jelzett szó egyszerű szó (1 + 1), egybeírás alkalmazunk.

PÉLDÁK kötőhely, védőkesztyű, rögzítősín, vívőanyag, változókor, fedőhártya, fekvőkúra, fertőzőképesség, gyújtócsatorna, kötőszövet, látókamra, leszívócső, szívócső, elvezetőcső, pislogóhártya, szűrővizsgálat, záróizom (sphincter), tapintóérzék

Megjegyzés: a példák egy része már fogalomként is értelmezhető: kötőszövet (egyik szövettípus neve), szívócső (drain) stb.

Am akár egyik, akár másik önmagában is összetétel, a szótagi rögzítés a különírással hajlik (két vagy több szótagból álló ige-kötők – például *ellen, bele, össze* – külön összetételi tagnak számítanak).

PÉLDÁK

- gátlósejt, de: gátló fehérvérsejt (az alaptag összetett szó) (1 + 2)
- kötőhely, de: oxigénkötő hely (a jelző összetett szó) (2 + 1)
- vizeletképző rendszer (mindkét tag összetett szó) (2 + 2)

rákkeltő anyag, ellenanyag-bemutató fehérvérsejt, víruskötő fehérje, károsító sejt-enzim, folliculusstimuláló hormon (FSH), összehúzódó képesség, beleegyező nyilatkozat, ellenálló baktérium, gátló ellenanyag, összefoglaló dolgozat, egyensúlyérző ideg, elzáró szűzhártya, felálló öregujj, nedvszívó képesség, ráksűrű vizsgálat, vérképző szervek, HDL-kötő fehérje, DNS-gátló molekula

Kivételek: előhívótank, előhívóoldat, ellenállóképés, látóközpont, légzőközpont, mérőműszer stb.

Ha -ó/-ő képzős előtag főnevesült, összetett elő- és/vagy utótag esetében is egybeírjuk: *távirányítógomb, szerkesztőbizottság*.

A -T/ -TT KÉPZŐS SZÓKAPCSOLATOK A befejezett melléknévi igeneves, azaz a -t/ -tt képzős szókapcsolatokból meglehetősen ritkán keletkezik összetétel, így az alapformájuk a különírás, amelyet a toldalékolásnál is megtartunk;

PÉLDÁK előkészített beteg, célzott kezelés, gyulladt bőr, dőlt betű, festett kenet, kivágott szövettárgy, zárolt anyag, ivarérett kor, sápadt beteg; kivágott szövettárgy, dőlt betűs, ivarérett korú

De: *nyúltagy* (anatómiai képlet); *holtpon*t (egy folyamat elakadása).

ÖNÁLLÓ SZÓKÉNT NEM HASZNÁLATOS MINŐSÉGJELZŐK Ha a főnévhez olyan minőségjelzős előtag járul, amelyet az összetételi alakjában vagy jelentésében önállóan nem használunk, az egybeírás mindig kötelező érvényű.

PÉLDÁK szakorvos, alorvos, belgyógyász, pótágy, visszér, zárszerkezet, ragtapasz, tápcsatorna, kémcső, másodvonat, öntisztulás, dődszülők, gyógyszer, gyógyvíz, bonctan, boncmester, belügy, mellékvese, mellékpajzsmirigy, álhólyag, visszér

A MENNYISÉGJELZŐS VISZONY A mennyiségjelzős viszony a jelzett szó mennyiségi tulajdonságáról tájékoztat. Az efféle szó szerkezetekből összetett szó, ugyanúgy, ahogy a mellékné-

vi minőségjelzős szerkezeteknél, csak a jelentésváltozás (*háromszög* – jelentése más, mint a *három szög* szerkezetnek) és a hagyományos írásmód alapján (*ötéves*) keletkezik.

A mennyiségjelzős szerkezeteket alapvetően különírjuk.

PÉLDÁK

Szó szerkezetek: *sok beteg, tíz milligramm, öt liter, négy óra, negyvenöt perc, fél siker, több kiló, csomó könyv, tenger csillag, halom géztekercs*
Összetett szavak: *háromszög, öttusa, ezermester*

Megjegyzés: ha a mennyiségjelzőt hátravetjük a jelzett szó mögé, ún. értelmezőt kapunk. Az értelmező felveszi a jelzett szó ragját, és számban is egyeztetjük vele. Az értelmezőt az esetek többségében vesszővel választjuk el az alaptagtól (a műszerekből, *többől* is válogatott).

Ha a jelzett szót *-i, -ú, -ű, -jú, -jű, -s, -nyi* képzővel vagy az *-nként, -nta* raggal látjuk el, a tőszámnévi és a *fél, sok, több* határozatlan számnévi jelzős szerkezeteket az anyagnévi jelzők mintája szerint írjuk. Vagyis ha a jelző és az alaptag is egyszerű szó, a két tagot egybeírjuk, de ha bármelyik tag összetett szó, különírást alkalmazunk.

PÉLDÁK

1 + 1	1 + 2	2 + 1	2 + 2
<i>kétpérfes</i>	<i>két másodperces</i>	<i>huszonkét perces</i>	<i>huszonkét másodperces</i>
<i>négy napi</i>	<i>négy hónapi</i>	<i>tizenöt napi</i>	<i>tizenöt hónapi</i>
<i>kéthetenként</i>	<i>két hónapoként</i>	<i>tizenöt naponként</i>	<i>tizenöt hónapoként</i>
<i>félperces</i>	<i>fél évtizedes</i>	<i>tizenegy naponta</i>	
<i>sok személyes</i>	<i>sok évszakos</i>		
<i>többmagú</i>	<i>több sejtmagú</i>		

További példák: *kétpetéjű* ikrek, *öttagú* kutatócsoport, *négynapos* vérzés, *kétféjű* (*biceps*) izom, *soktömlős* petefészek, *soknemzetes* vizsgálat, *féladagos* kiserelésben, *egyszarvú* méh, *egy köldökzsinórú* ikrek, *háromszatú* (*trigeminus*) ballisztográfia, *három vegyértékű*, *tizenkét ventiles* generátor, *tizenkét ujjnyi* bél, *kétujjnyi* méhszály, *félhavonta*

Megjegyzés: különírjuk az egy + egy tagú szerkezeteket, ha a számnévi jelzőnek hasonló határozója van: *háromnál több magú* sejtek (de: *többmagú* sejtek).

A számjegyekkel írt mennyiségjelzőket mindig külön-, azaz a jelzett szótól szóközzel elválasztva kell írni.

PÉLDÁK 9 havi kutatás; 4 órás műtét; 25 napi megfigyelés; 5 éves követési idő; 5 éves túlélés; 5 évenként kell cserélni; 20 köbcentiméteres fecskendő; 7 havi; 20 milligramm

ALANYOS SZERKEZET Az alanyos viszony elsősorban szó szerkezetként jelenik meg igei vagy ragozott igenévi alaptaggal: az orvos műt; gondatlanság okozta baleset. Összetétel szinte csak az utóbbi típusból jön létre, vagy a jelentésváltozás, vagy – ez a gyakoribb – a hagyományos írásmód következtében. Például: anyaszülte, botcsinálta, emberlakta, hólepte, molyragta, porlepte, széljátra, viharverte stb. Ritkábban egyéb utótagok is előfordulhatnak az alanyos összetételek között: agyafűrt, agyalágyult, elmeháborodott, nyakatekert, szívrepesve stb.